

Den slesvig-holstenske bevægelse 1815-1848

Af Hans Schultz Hansen

Indledning

Slesvig-holstenismen som ideologi var indtil 1864 ønsket om hertugdømmerne Slesvigs og Holstens tættest mulige samhørighed, deres videst mulige selvstændighed i forhold til kongeriget Danmark og under en eller anden form deres tilknytning til et kommende tysk rige. Den slesvig-holstenske bevægelse var aktivisternes forenede politiske bestræbelser på at skaffe folkelig opbakning til at udmønte dette program.

Det slesvig-holstenske program formuleres 1815/16

»I begyndelsen var Napoleon« – sådan indleder den tyske historiker Thomas Nipperdey sin store sammenfatning af Tysklands historie 1800-1866 for at understrege, at udgangspunktet for den tyske nationale enhedsbevægelse var den franske besættelse af Tyskland under Napoleonskrigene. Den moderne slesvig-holstenisme har også Napoleon som forudsætning – dels fordi den tyske enhedsbevægelse virkede tiltrækkende på flere af hertugdømmernes tysktalende indbyggere, dels fordi sammenholdet i den danske helstat svækkedes af statsbankerotten og afståelsen af Norge i 1814. Grundlæggeren af den slesvig-holstenske nationale idé, historieprofessoren Friedrich Christoph Dahlmann i Kiel, blev både begejstret over den tyske frihedskamp og forbitret over helstatens fallit, der trak Hertugdømmernes velordnede pengevæsen med sig i faldet. Dahlmann ønskede 1814/15, at det nye Tyskland, som var ved at opstå på ruinerne af det opløste tysk-romerske rige, også skulle omfatte hertugdømmerne Holsten og Slesvig. For Dahlmann var hertugdømmernes tyskhed og indbyggernes samhørighed med det tyske folk en given ting: »De ønsker kun at være tyskere, for sådan er deres karakter, deres ufrivillige bestemmelse«. Særlig betydning fik her dannelsen af Det tyske Forbund i 1815, der syntes at opfylde Dahlmanns drøm-

me om et forenet Tyskland – især fordi forbundsakten af 8. juni i § 13 rummede bestemmelsen: »I alle forbundsstater skal der findes en landsstændersk forfatning«.

Da den danske konge Frederik VI som hertug af Holsten sluttede sig til Det tyske Forbund, var Holsten også omfattet af forfatningsløftet. Det var det danske hertugdømme Slesvig derimod ikke, og det var Dahlmanns problem. Men det fandt han en løsning på: »Omend slesvigeren aldrig har været med i Det tyske Forbund, så hørte og hører han stadig til det gennem den holstenske broder, som han gennem århundreder har rakt sin trofaste hånd og med hvem han er inderligt sammensmeltet i forfatning, friheder og rettigheder«. Dahlmann udledte navnlig Slesvigs og Holstens samhørighed af Christian 5. privilegium fra 1460, hvor han i Ribe havde lovet det slesvig-holstenske ridderskab om landene »at de forbliver evig udelte sammen« og at afholde fælles landdage for Holsten og Slesvig. Dahlmanns »opdagelse« af Ribeprivilegiet som grundlaget for realunionen mellem de to hertugdømmer og selvstændigheden i forhold til Danmark blev en hovedsøjle i den historisk begrundede slesvig-holstenske statsteori.

Dahlmanns retshistoriske argumentation for hertugdømmernes samhørighed og uafhængighed blev videre udbygget af hans kollega Niels Nicolaus Falck. Falck var professor i tysk og slesvig-holstensk ret. I 1816 argumenterede han for, at Slesvig i 1658 ved fredsslutningen mellem den danske konge og den gottorpske hertug var blevet løst af lensforholdet til Danmark og dermed havde opnået fuld suverænitet. Derfor gjaldt kongeloven fra 1665 og enevælden ikke i Slesvig.

Der var dog også forskelle i Dahlmanns og Falcks syn på Hertugdømmerne og Tyskland. Falck var mere slesviger og slesvig-holstener med tysk sprog og kultur, end han var national tysker i Dahlmanns forstand. I 1819 definerede han sit fæd-

reland således: »Først og fremmest mener vi med det hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Men udtrykket fædreland udelukker ikke de øvrige dele af det danske monarki, hverken i vor forståelse af begrebet eller i forhold til vort sindelag«. For Falck lod den slesvig-holstenske identitet sig således forene med den nedarvede helstatspatriotisme – og sådan var det længe for mange slesvig-holstenere.

Ønsket om en fælles forfatning for Holsten og Slesvig blev ikke til noget i denne omgang. Ikke engang Holsten fik sin forfatning. Ingen af delene lod sig forene med reaktionens beherskelse af Europa.

Uwe Jens Lornsens aktion for en »slesvigholstensk« forfatning 1830

Først i kølvandet på de franske og belgiske revolutioner i 1830 blev den slesvig-holstenske tanke taget op på ny, denne gang af landfogeden på Sild, Uwe Jens Lornsen. I forbindelse med sit ophold ved universitetet i Jena 1818-19 var Lornsen blevet vundet for den liberale tyske enhedsbevægelse. Uwe Jens Lornsen redegjorde for sine ønsker i et lille skrift med titlen »Über das Verfassungswerk in Schleswigholstein«, som udkom i Kiel i november 1830. Heri foreslog Lornsen indkaldelse af en forfatningsgivende landdag for Hertugdømmerne. Landdagen skulle have skattebevillingsret og lovinitiativ, kongen til gengæld absolut veto. Hertugdømmernes centralforvaltning skulle overføres fra København til Kiel. Lornsen ville en fuldstændig administrativ og finansiell adskillelse af Hertugdømmerne og Danmark. Med egen regering og administration kunne Hertugdømmerne blive »en af Tysklands mest blomstrende provinser«. På denne indirekte måde forudsatte han formentlig Slesvigs optagelse i Det tyske Forbund.

Lornsen tog afstand fra regeringens forsøg på at skabe et helstatsfolk: »Det er et sammenvokset tvillingepars kraftløse og ubehjælpssomme forbindelse. Lad os gå fremtiden i møde, hånd i hånd som brødre, enhver i fri og selvstændig udvikling, med kongen i spidsen. Kun kongen og fjenden skal være fælles for os«. Danskfjendtlige toner var der ikke i Lornsens pjece.

Lornsen skrev uden videre »Schleswigholsteiner« og »Schleswigholstein« i ét ord. Hans argu-

mentation var øjeblikkets revolutionære situation. »Vi står på tærsklen til store begivenheder«, skrev han – de samme ord, som den belgiske opstandsleder Franz de Potter havde brugt. Og den afsluttende sætning: »Vor konge er ingen valgt, men en født borgerkonge« hentydede direkte til den nye franske »borgerkonge«.

Imidlertid blev den slesvig-holstenske forfatning heller ikke til noget i denne omgang. Uwe Jens Lornsen blev fængslet og udvandrede efter løsladelsen til Brasilien. På en rejse til Europa døde han i 1838 for egen hånd ved Geneve i Schweiz.

Den slesvig-holstenske liberalisme i 1830erne

Helstatens ständerforfatning fra 1831/34 indførte fire rådgivende ständerforsamlinger i det danske monarki, heraf de to for Hertugdømmerne, én i Itzehoe for Holsten og én i byen Slesvig for hertugdømmet af samme navn. Med stændervalgene og stændermøderne blev der skabt en politisk offentlighed, som de slesvig-holstenske liberale ikke var længe om at udnytte til at fremsætte krav om skattebevillingsret og besluttende myndighed til stænderne og offentlighed i ständerforhandlingerne. Deres vigtigste mærkesag var dog sammenlægningen af de slesvigske og holstenske ständerforsamlinger til én. Det ville styrke de liberale kræfter – svarende til, at de liberale i kongeriget ønskede den sjællandske og den jyske ständerforsamling forenet. Argumentationen for stændernes forening var Dahlmanns og Falcks historiske udredninger. Dermed var den slesvig-holstenske liberalisme som Janus på én gang tilbageskuende og fremadrettet.

Den slesvig-holstenske liberalisme var oprindeligt praktisk betonet og indstillet på en reformpolitik, ikke alene i ständerforsamlingerne, men også i byernes magistrater og deputeretkollegier. Der var kontakter med de danske liberale i kongeriget. Danskfjendtlig var den lige så lidt som Dahlmann, Falck og Lornsen.

Fra liberalisme til national-liberalisme i 1840erne

Det skulle imidlertid ændre sig fra omkring 1840 (fig. 1). Op gennem 1840erne frem til den slesvig-

Fig. 1. Constantin Hansen: *Helstaten*, 1849. Satirisk tegning. Privateje.

holstenske rejsning blev modsætningsforholdet mellem Hertugdømmernes tysksindede beboere og de dansksindede nordslesvigere og kongerigets befolkning stadig uddybet. Årsagerne hertil var flere. Som i kongeriget blev de liberale i Hertugdømmerne skuffet over den nye kong Christian VIIIs bryske afvisning af forfatningsønskerne i forbindelse med tronskiftet 1839/40. Kongens sprogreskript af 14. maj 1840 med indførelsen af dansk rets- og forvaltningssprog i det dansktalende Nordslesvig blev tolket som et forsøg på fra kongerigsk side at tilrane sig Nordslesvig og anset for et knæfald for »den danske propaganda«. Og endelig nåede de nationale følelser i Tyskland generelt op i de høje toner i 1840 som reaktion imod Frankrigs forsøg på at rykke den fransk-tyske grænse frem til Rhinen. Det virkede afsmittende nordpå.

I 1840'erne kom yderligere et element til det slesvig-holstenske program – arvefølgesagen. Hertug Christian August af Augustenborg knyttede fra 1842 i stigende grad sin slægts fremtid til den slesvig-holstenske bevægelse. Dermed håbede han at få støtte til det augustenburgske arvekrav, dvs. påstanden om, at den rent mandlige arvefølge modsat kongeriget var gældende i såvel Holsten som

Slesvig, hvorfor begge disse hertugdømmer ville tilfalde augustenborgerne, når den oldenburgske kongeslægt som forventet snart ville uddø. Muligheden for at få sin egen hertug var yderst tillokkende for slesvig-holstenerne, og i agitationen fik det augustenburgske arvekrav mere og mere plads ved siden af de andre mærkesager – stændernes forening og en fælles slesvig-holstensk forfatning, Hertugdømmernes finansielle adskillelse fra Danmark og oprettelsen af en slesvig-holstensk landsbank og lignende krav fra den økonomisk betonedede agitation, der også skærpedes i disse år.

Yderligere blev foreningen af augustenburgsk dynastipolitik og slesvig-holstensk selvstændighedstrang cementeret af de holstenske stænder, da de i 1844 vedtog en såkaldt »retsforvaring«. Heri hed det kort og koncist:

- »Hertugdømmerne er selvstændige stater«,
- »Mandsstammen hersker i Hertugdømmerne«,
- »Hertugdømmerne Slesvig og Holsten er fast med hinanden forenede stater«.

Med disse tre »fundamentalsætninger« var den slesvig-holstenske statsteori fuldt udfoldet med en prægnant formulering velegnet til at indmejsles i befolkningens bevidsthed.

Agitation og organisering

Efter 1840 kom den slesvig-holstenske agitation for alvor i gang. De fleste aviser i Hertugdømmerne sluttede nu op om den slesvig-holstenske bevægelse. Det gjaldt regionens største blad, »Itzehoeer Wochenblatt«, og det gjaldt mange af de lokale »intelligensblade«, der nu opgav deres upolitiske standpunkt. En vigtig avis for den slesvig-holstenske venstrefløj var »Kieler Correspondenz-Blatt« under Theodor Olshausens redaktion.

En anden hovedsøjle i den slesvig-holstenske agitation blev foreningslivet. Der fandtes fra 1830-erne i adskillige byer i Hertugdømmerne borgerforeninger, som blev arnecentre for politiske initiativer som opstilling af slesvig-holstensk-sindede stænderkandidater og indsamlinger af underskrifter til fordel for de slesvig-holstenske mærkesager. En anden tradition blev festmåltidet, hvor stænderrepræsentanten blev hyldet for sit virke for den slesvig-holstenske sag. Borgerforeningerne var imidlertid lokalt begrænsede og havde kun få medlemmer på landet. Begge mangler skulle »Den slesvig-holstenske patriotiske Forening« rette op på. Ved begyndelsen i 1845 havde den sit tyngdepunkt på Haderslevvegnen. Snart fik den dog også medlemmer i de sydligere dele af Slesvig og i Holsten. Tilslutningen blev dog aldrig fladedækkende, hvad medlemstallet på 725 heller ikke rummede mulighed for. Foreningen forstod sig oprindeligt som arvtager til det indsovede »Schleswig-Holsteinische Patriotische Gesellschaft« og kombinerede patriotiske initiativer som dyrskuer, håndværksudstillinger og forsøg på sparekassegrundlæggelser med politiske manifestationer for almindelig værnepligt og jernbaner – og selvfølgelig for den slesvig-holstenske sag.

I kølvandet på det nationale brud i den slesvigske stænderforsamling i efteråret 1842 søgte begge nationale bevægelser at vinde øget folkelig opbakning ved at afholde store folkefester. Forbillederne for folkefesterne på slesvig-holstensk side var den tyske nationalbevægelses store fester, Wartburg-festen i 1817 og Hambach-festen i 1832. Slesvig-holstenerne lagde ud i foråret 1843 med folkefester i Sønder Brarup i Angel, i Haddeby ved Slien og i Jevenstedt syd for Rendsborg. Om sommeren fulgte så den slesvig-holstenske folkefest på Mønterhøj ved Aabenraa, der skulle være et modtræk mod den

danske fest på Skamlingsbanken tidligere samme år. I 1844 fulgte flere store folkefester, bl.a. festen i Bredsted i Nordfrisland, som fik stor betydning for frisernes orientering i slesvig-holstensk retning, og en stor sangerfest i Slesvig. Folkefesterne skabte efterhånden et bestemt mønster med udsmykning med æresporte, guirlander og faner, velkomst til de tilrejsende gæster, optog gennem byen ud til festpladsen med musik, åbning med kanonsalut, talrige taler af bevægelsens større og mindre ånder, sang, musik og fællesspisning i telte med den ene nationale skåltale efter den anden. Ved siden af den politiske del var der underholdning for at lokke husarerne til: Skydetelt, dans og til slut fyrværkeri. Med dette gennembrud for en helt ny form for national massepåvirkning levede den slesvig-holstenske bevægelse til fulde op til Otto Dannels karakteristik af 1840-ernes tyske nationalbevægelse som »et stort festfællesskab«.

Et samtidigt citat lød »Sänger, Turner, Schützen / sind des Reiches Stützen« – sangere, gymnaster og skytter var rigets støtter. I Slesvig og Holsten fik gymnasterne og skytterne ikke den store betydning, men desto større udbredelse fik sangforeningerne. Den første tysknationale mandsangforening blev stiftet allerede 1809 i Berlin og fik navnet »Liedertafel«. De udadtil tilsyneladende så uskyldige sangkor blev i reaktionsperioden samlingsstedet for nationalt og liberalt sindede tyskere, idet passive medlemmer optoges for at fremme selskabeligheden. Liedertafelbevægelsen nåede til den dansk-tyske helstat i 1830-erne, hvor der grundlagdes adskillige sangforeninger i Holsten, og i 1839 så det første Liedertafel dagens lys i hertugdømmet Slesvig, nemlig i byen af samme navn. I årene 1841-45 opstod den ene sangforening ved siden af den anden i Slesvig, først og fremmest i alle købstæderne, men også i landområderne opstod flere kor, særlig i Angel. Forud for 1848 var der omkring 120 sådanne sangforeninger i Slesvig og Holsten.

Ved deres optræden på de slesvig-holstenske folkefester fremførte sangkorene gamle og nye nationale sange og gjorde dem populære. Særlig berømt blev festen i Slesvig i juli 1844, fordi de 14.000 deltagere her for første gang hørte Chemnitz' og Bellmanns sang »Schleswig-Holstein meerumschlungen« og for første gang så den nye blå-hvid-røde slesvig-holstenske landsfane. Her blev der således skabt to vigtige elementer i den symbolske

statsdannelse: Nationalsang og nationalflag. Begge dele blev overordentlig populære, så populære, at regeringen i 1845 forbød landsfanen – naturligvis med en modsat virkning end den tilsigtede.

Ud fra slesvig-holstensangens strofe »Teures Land, du Doppeleiche« blev to sammenvoksede ege et yndet symbol på Hertugdømmernes samhörighed. Hertil svarede slagordet »up ewig ungedeelt« fra Christian I's løfte i Ribeaftalen. I 1841 blev løftet fra 1460 populariseret i et digt af en læge i Aabenraa, og efter at digtet var blevet sunget ved sangerfesten 1845 i Egernfælde, gik slagordet Hertugdømmerne rundt, trykt på pibehoveder, tørklæder, litografier etc.

Bevægelsens støtter

Ofte har man betragtet den slesvig-holstenske bevægelse som et parti for »honoratiorene«. Det er ikke forkert – men det rummer heller ikke hele sandheden. Hertugen og adelen var generelt tilhængere af et selvstændigt Slesvig-Holsten, men deltog kun sjældent direkte i agitationen. Den slesvig-holstenske bevægelse var i første række et byfænomen. Adskillige købmænd, skibsredere og fabrikanter var fremtrædende i bevægelsen, dog var der også en del, der holdt lav profil af hensyn til forretningen. Aktivisterne var snarere dannelsesborgerne, dvs. journalister, advokater, læger og apotekere, universitets- og gymnasielærere og i noget mindre udstrækning embedsmændene, herunder enkelte præster. For så vidt stemmer det, at slesvig-holstenismen var samfundsspidsernes bevægelse. Men der var også et betydeligt folkeligt element, først og fremmest repræsenteret ved købstædernes håndværkere. Arbejdere, daglejere, tyende og menige søfolk var derimod så godt som fraværende i den slesvig-holstenske bevægelse.

På landet havde slesvig-holstenismen tilsvarende en solid basis i samfundets højere lag, blandt de borgerlige godsejere, forpagterne på de augustenburgske ladegårde, proprietærene og storbønderne, møllerne, teglværksejerne og de gårdejere, som udover landbruget drev brændevinsbrænderi, krohold, kreaturhandel o.l. Men også mange jævne gårdmænd sluttede op om bevægelsen, derimod kun få husmænd og landhåndværkere. Fra underklassen var der kun tilslutning i områder, hvor

Fig. 2. Den provisoriske regering bliver udråbt i Kiel 24. marts 1848. Litografi efter vægmaleri af Christian Kleinsang i »Brunswiker Kaiser-Kaffee«. Ødelagt under 2. Verdenskrig.

gårdmændene over en bank var slesvig-holstenere og derfor kunne disciplinere daglejere og tyende politisk.

Lagt sammen peger tilslutningen i byerne og på landet derhen, at slesvig-holstenismen udøvede stærkest tiltrækning på de befolkningslag, som enten havde taget en tysksproget akademisk uddannelse eller var mest integreret i den moderne markedsøkonomi.

Sammenfatning

Den slesvig-holstenske bevægelse var dermed i pagt med samfundsudviklingen. Den havde tiden med sig. Kun i den dansktalende befolkning i Nordslesvig stødte den på modstand – i hvert fald hos flertallet. Men store dele af befolkningen forblev også i Holsten og Sydslesvig nationalt uengagerede, al agitation til trods. Derfor er det værd at understre-

ge, at slesvig-holstenismen næppe havde fået så stor betydning, hvis det ikke havde været for impulserne fra udlandet. Det er svært at forestille sig den uden den tyske enhedsbevægelse under Napoleons besættelse, revolutionerne i 1830 og den fransk-tyske Rhinkrise i 1840. Det er tilsvarende svært at tro på, at det var kommet til en slesvig-holstensk opstand i 1848 (fig. 2), dersom der ikke på ny var udbrudt revolution i Frankrig.

Litteratur og kilder

Hans Schultz Hansen, *Demokratie oder Nationalismus. Politische Geschichte Schleswig-Holsteins 1830-1918*, i: Ulrich Lange (udg.), *Geschichte Schleswig-Holsteins*, Neumünster 1996.

Christian Degn, *Die Herzogtümer im Gesamtstaat 1773-1830*, Neumünster 1960, i: *Geschichte Schleswig-Holsteins* Band 6, Lieferung 3-5.

Alexander Scharff, *Schleswig-Holstein und die Auflösung des dänischen Gesamtstaates 1830-1864/67*, Neumünster 1975-80, i: *Geschichte Schleswig-Holsteins* Band 7, Lieferung 1-2.

Ruth Hemstad, *Historie og nasjonal identitet. Kampen om fortiden i det dansk-tyske grenseland 1815-1840*, Oslo 1996.

Schleswig-Holsteins Lied und Farben im Wandel der Zeiten, Schleswig 1995.

Henning Unverhau, *Politische und nationale Propaganda im Vormärz – Formen und Inhalte*, i: *Geschichte Schleswigs vom frühen Mittelalter bis 1920*, Aabenraa 1998, s. 117-125.

Henning Unverhau, *Gesang, Feste und Politik. Deutsche Liedertafeln, Sängerbunde, Volksfeste und Festmähler und ihre Bedeutung für das Entstehen eines nationalen und politischen Bewusstseins in Schleswig-Holstein 1840-1848*, Frankfurt am Main 2000.

Quellen zur Geschichte der deutsch-dänischen Grenzregion/Kilder til den dansk-tyske grænseregions historie, i: *Der nationale Gegensatz/ De nationale modsætninger 1800-1864*, Flensburg 1984.

Resümee

Die Schleswig-Holstein-Bewegung entstand, wie die deutsche Nationalbewegung allgemein, im Zuge der Napoleonischen Kriege. Ziele dieser Bewegung waren die enge Verbindung der zwei Herzogtümer Schleswig und Holstein, deren Selbständigkeit vom Königreich Dänemark und deren Anschluss an das kommende Deutsche Reich. In den ersten Jahrzehnten bis in die 1830'er Jahre blieb die Bewegung in erster Reihe auf die Universität in Kiel begrenzt. Nachdem in der dänischen Monarchie die Ständeversammlungen eingeführt waren, rückte die schleswig-holsteinische Sache aber bald ins Blickfeld der aktuellen Politik. Besonders ab 1840 wurden die Gegensätze zu der gleichzeitig entstehenden dänischen Bewegung in Nordschleswig geschärft. Die Mobilisierung breiter Bevölkerungsschichten durch die Presse, Agitationsschriften, Volksversammlungen, Bürgervereine, Liedertafeln, »Landesfahne« und »Schleswig-Holstein-Lied« begann, wobei die schleswig-holsteinische Bewegung in erster Reihe die akademische und wirtschaftliche Elite der Region, aber auch viele Handwerker und Bauern für sich gewann. Seit Mitte der 1840'er Jahre wurde die Erbfolgefrage, d.h. die Erbfolge des augustenburgischen Herzoghauses, ein wichtiges Ziel der schleswig-holsteinischen Bewegung, das aber 1846 vom dänischen König abgewiesen wurde.